

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

**ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЇ ХРИСТИЯНСЬКО-
ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ ТА
НІМЕЧЧИНИ**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 «Політологія»
освітнього рівня «бакалавр»

студентки
IV курсу ОР «Бакалавр»
денної форми навчання
Невмержицької Марії

Науковий керівник -
кандидат політичних наук, доцент
Федорченко Володимир

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. СУТНІСТЬ ТА ВИТОКИ ХРИСТИЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ.....	5
2. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕОЛОГІЇ ХРИСТИЯНСЬКО- ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ В ХХ СТ.....	19
3. СПЕЦИФІКА ПРОГРАМ СУЧАСНИХ ХРИСТИЯНСЬКО- ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ.....	35
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному суспільстві гостро постає проблема кризи класичних ідеологій, як таких, що більше не є здатними знаходити вирішення викликів сьогодення. По-перше, ті ідеї, які пропонували їхні представники виникали значний час тому, у минулих століттях. Процес пристосування класичних ідей до сучасних умов, їхні модифікації поступово призвели того, що зараз спостерігається занепад ідеологій в загальному розумінні. Популізм почав панувати над ідеологією, що має негативні наслідки для політики загалом. Адже в умовах демократії та плюралізму важливо, щоб люди могли обирати своїх представників виходячи з розуміння їхньої ціннісної основи.

По-друге, криза класичних ідеологій спонукає до активного розгляду положень інших. Варто звернутися до політичного досвіду зарубіжних країн, де результатом діяльності представників некласичних ідеологій було покращення загальної політичної ситуації та економічних показників у державі.

Варто врахувати також те, що політична ситуація України під впливом різних глобальних та локальних чинників потребує пошуку альтернативного до наявного шляху. У подібному положенні перебувала Німеччина у період після Другої світової війни, коли за короткий час було відбудовано економіку держави та повернення її до провідного становища на міжнародній арені.

Ідеологія християнської демократії була представлена на території України в різні періоди її існування. Тому як теоретиками, так і практичними діячами було здійснено певна адаптація ідеологічних цінностей до українських реалій. Важливо дослідити наявний досвід саме українських партій, порівняти з німецьким, як держави, де партії відповідного ідеологічного спрямування були найбільш успішними, що дозволить зробити

висновки невдач та успіхів саме в нашому контексті. Такий крок допоможе взяти все найкраще для майбутньої політики розбудови держави.

Об'єктом дослідження є ідеологія християнсько-демократичних партій.

Предметом дослідженням є особливості ідеології християнсько-демократичних партій України та Німеччини.

Метою роботи є визначення особливостей ідеології християнсько-демократичних партій України та Німеччини.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення наступних **завдань**:

- 1) з'ясувати ідейні витoki та сутність ідеології християнської демократії;
- 2) встановити особливості трансформації ідеології християнсько-демократичних партій України та Німеччини в ХХ ст.;
- 3) виявити специфіку програм сучасних християнсько-демократичних партій України та Німеччини.

Науковий стан розробки теми теми складають роботи зарубіжних теоретиків Ж. Марітен, Е. Муньє, Ж. Лакруа, вчених Т. Плужаньські, Н. Лобковіц, Д. Амато, М. Гурфінкіелаа, С. Калівса, М. Стівена, Б. Тенсена, С. Мезенцева. А також праці українських вчених Т. Купрій, Г. Куц, М. Рибачук, Ю. Кобець.

Методи дослідження:

- Компаративний метод, застосування якого дало змогу виокремити особливості християнсько- демократичних партій України і Німеччини та порівняти їх між собою;

- Системний метод, за допомогою якого було узагальнено та сформульовано основні принципи ідеології християнської демократії, вираження її сутності в програмах партій та практичній діяльності на різних етапах становлення.

- Структурно-функціональний метод, який дав змогу виокремити складові християнської демократії та встановити зв'язок між ними.

Структуру кваліфікаційної роботи складають вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 58 сторінок, список використаних джерел містить 40 найменувань.

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ТА ВИТОКИ ХРИСТІЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Ступінь наукової розробленості теми становлять роботи таких теоретиків християнської демократії як Ж. Марітен, Е. Муньє, Ж. Лакруа. У роботі «Людина і держава» Ж. Марітен досліджував втілення основоположних принципів християнської демократії в державі. Е. Муньє у роботах «Маніфест персоналізму» та «Що таке персоналізм?» розкриває бачення місця людини в державі. Аналогічному питанню присвячена робота Ж. Лакруа «Персоналізм як антиідеологія».

Значна частина робіт, пов'язана зі становленням ідеології політичних партій християнської демократії присвячена дослідженням робіт головних українських ідеологів. Так спадок Марітена досліджували Т. Плужанські, Н. Лобковіц, Д. Амато. Тоді як бачення християнської демократії у працях А. Шептицького вивчали О. Гринів, Хома, А. Жуковський.

Особливості сучасних партій християнської демократії Німеччини найповніше досліджувалися Фондом Конрада Аденауера. Особливе значення мають праці німецьких дослідників К. Клеменса «Християнська демократія: різні виміри сучасного руху», де представлено різнобічні погляди на християнську демократію та В. Кроуфорда «Підйом і занепад християнської демократії». Також питання сучасних партій християнської демократії Німеччини досліджували М. Гурфінкіель, С. Калівас, М. Стівен, Б. Тенсен, С. Мезенцев.

Серед українських дослідників християнської демократії варто відзначити Т. Купрій, Г. Куц, М. Рибачук, Ю. Кобець, які аналізували партії в українському контексті.

Попри те, що окремі аспекти ідеології християнської демократії було досліджено як зарубіжними, так і українськими дослідниками, все ж питання порівняння українських та німецьких партій християнської демократії, із врахування сучасного контексту досліджено не було. Саме цим і було зумовлено важливість даної роботи.

Для розуміння сутності будь-якої політичної ідеології важливо зазначити загальне визначення самого поняття «ідеологія» та складові, які входять до його структури, що дозволить здійснити аналіз конкретної ідеології. Єдиного підходу до розуміння даного поняття немає. Саме розуміння та вивчення поняття ідеології, зміст, який було закладено в даний термін змінювався разом з історичним контекстом. А отже для того, щоб зрозуміти, на чому варто зосередити увагу, досліджуючи ідеології сучасності, необхідно прослідкувати як змінювалося трактування поняття як в наукових колах, так і в суспільній свідомості, що безперечно було пов'язано між собою.

Варто коротко згадати про те, що політичні ідеології вважають складовою ширшого поняття «ідеологія». Потреба виокремлення самостійного підвиду вказує на наявність відмінностей. Так, Лісовий визначає ідеологію як «сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень та

переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій» [33, с. 234]. Знову ж таки неправильно буде обійтися без історичного контексту і відповідно варто згадати, що сам термін “ідеологія” було введено Дестютом де Трасі для позначення «науки про ідеї, яка дозволяє сформулювати основи політики, здатності судження та оцінки в різних сферах» [40, с. 34].

За мету ставилося усунення необґрунтованих думок, шляхом дослідження того, як вони виникають в суспільній свідомості та відокремлення таких упереджень від науки. Вже тут з'являється певна негативна конотація, яка була підсилена у працях Маркса та Енгельса, які приділяли питанню ідеології значну увагу. У їхньому розумінні ідеологія була представлена як те, що є протилежним до істини, тобто ідеологічними уявленнями вони називали «сукупність колективних упереджень, що відносять перш за все до певного соціального класу, представники якого є залежними у своїх поглядах від тієї верстви, до якої вони відносяться, а отже не можуть мати об'єктивної картини світу» [11, с. 83].

А отже звідси важливо зробити висновок, що політичну ідеологію від загального поняття “ідеологія” відрізняє те, що остання є певною сукупністю спільних колективних ідей, оскільки існування будь-якого суспільства як окремої одиниці є можливим виключно на основі певних спільних світоглядів та прийнятих норм. У свою чергу, політичними ідеологіями називають саме «сукупність взаємопов'язаних ідей, символів та переконань, призначених об'єднувати людей задля спільних політичних цілей та дій» [33, с. 235]. Логічно, що тут з'являється політичне, а отже термін “політична ідеологія” не можна пояснювати виключно через суспільство, цивілізацію чи клас. Йдеться насамперед про державу та політичне суспільство.

Однак для подальшого аналізу будь-якої політичної ідеології важливо виділити одне з центральних понять для термінів “політична ідеологія” та “ідеологія”- цінність. Оскільки будь-які ідеї, положення та дії перш за все ґрунтуються на цінностях, інакше вони не мали б жодного впливу на широкі

маси та окремого індивіда. Так само завдання ідеологій- створювати нові цінності.

Для більшого розуміння сутності ідеології варто назвати також її структурні елементи, які можна розглянути через рівні її функціонування. Так, виділяють «теоретико-концептуальний, програмно-політичний та буденний рівні» [17, с. 405]. До першого відноситься, перш за все теоретична розробка концепцій, принципів, загального бачення того, яким чином має розбудовуватися суспільство. Даний рівень є максимально наближений до політичної філософії за способом осмислення дійсності та створення суспільних ідеалів.

Для програмно-політичного характерним є те, що теоретичні напрацювання починають використовуватися політичними діячами задля втілення їх в реальній політиці. Філософські ідеологічні цінності стають політичною метою, лягають в основу лозунгів та вимог, а прагнення досягнути цих суспільних цілей спонукають до створення політичних, економічних, соціальних та культурних програм. Це в свою чергу стає основою політичної боротьби, виникають ідеологічні партії, метою яких є здобуття влади.

Прояв політичної ідеології в буденному розумінні є показником того, наскільки впливовим та ефективним в межах певної ідеології був програмно-політичний структурний рівень. Оскільки саме через політику люди сприймають ідеї, які просуваються в державі. Буденний рівень включає в себе активні дії громадян в межах певної ідеології, те наскільки її цінності відобразилися в колективній свідомості.

На основі всього вище проаналізованого стає можливим детальне вивчення християнської демократії як політичної ідеології, оскільки першим питанням, яке варто вирішити- це те чи можна назвати християнську демократію самостійною ідеологією. На сучасному етапі по християнську демократію говорять як «про відокремлену від церкви політичну ідеологію та рух, що пропонує вирішення соціальних та економічних проблем через

християнські принципи» [36, с. 15]. Вже з цього узагальненого визначення можна окреслити дві властивості християнської демократії, що вказують на її належність до самостійної ідеології. Тобто включається і програмно-політичний рівень, і буденний, оскільки залучаються широке коло людей.

Так, само наголошується на тому, що в межах християнської демократії розглядаються соціальні та економічні питання, окрім того пропонується те, яким чином певні зміни у цих сферах можуть бути здійснені. Важливим для розуміння того, в чому полягає особливість християнсько-демократичної ідеології є принципи, на яких будуються її політичні, економічні, соціальні та культурні засади.

До головних принципів християнської демократії відносять: «персоналізм, субсидіарність, відповідальність, солідарність, демократичність, свободу, позаконфесійність та революційність» [18, с. 2]. Детальний розгляд походження цих принципів та їхньої сутності дає змогу побачити особливості християнської демократії, порівняти її основні положення з постулатами інших класичних ідеологій.

Так, фундаментальним принципом християнської демократії є персоналізм. У філософському значенні персоналізм трактують як напрям, «що визнає особистість первинною творчою реальністю і вищою цінністю буття (...) В результаті особа, особистість у вченнях персоналістів є первинною стосовно суспільства» [17, с. 740].

У християнсько-демократичній ідеології принцип персоналізму полягає в тому, що людина розглядається в соціальному контексті, її сутність можливо розкрити лише без відриву від її оточення. Дане твердження протиставляється принципу індивідуалізму, на якому акцентує ідеологія лібералізму, а також принципу колективізму, соціалізму.

Персоналізм, представлений в ідеології християнської демократії найповніше розкрито в працях Е. Муньє та Ж. Марітена, останнього ж можна назвати одним з головних ідеологів християнської демократії. Етимологія самого терміну вказує на те, що йдеться про особистість, однак в

особливому трактуванні, що не обмежується виключно нею самою, а й поширюється на оточенням.

Муньє писав: «Персоналістська дія стоїть на службі всіх особистостей; вона не може підтримувати приватні інтереси або класовий егоїзм, нехай це і буде егоїзм найбільш потребуючого класу. Але будь-яка дія, навіть якщо вона ґрунтується на універсальних цінностях, зачіпає інтереси, колективні долі та почуття. Вона змушена вгризатися в історичну ситуацію, яку сама не обирала. Саме в цьому сенсі духовна дія стає історичним процесом. Вона повинна прагнути реалізувати відповідними тактичними засобами максимум своїх намірів, що стосуються сучасного світу» [15, с. 74].

Тобто йдеться про те, що людська діяльність, якщо вона відповідає персоналістському принципу має утворювати певний баланс між всім людством, колективом та власне самою особистістю. Людина в своїй діяльності не може керуватися виключно власними егоїстичними інтересами, не враховуючи потреби інших, оскільки перебуваючи у соціумі, дії кожного окремого індивіда впливають на всіх навколо.

Так само держава, здійснюючи свою політику не може акцентувати увагу лише на певному класі чи соціальній групі. Такий заклик до включеності своєї діяльності в історичний та соціальний контекст вказує також на те, що варто реагувати на те, в якому контексті перебуває людина або ж держава загалом. Універсальні цінності не можуть працювати відірвано від реальності, конформізм не є прийнятним.

Персоналізм наголошує на тому, що людина повинна бути активно включеною в житті громади. Близьким є також принцип партиципаторності, що означає «включеність громадян в політичне життя суспільства, їхню активну участь в процесі прийняття рішень на рівні держави та особисту відповідальність кожного. Згідно з цим принципом, правовий порядок повинен гарантувати кожному одночасно як захист від розширення впливу держави, так і допомогу» [13].

Відповідно в політичній сфері принцип персоналізму полягає в тому, що спільне благо, яке корелюється з універсальними цінностями притаманними кожній людині, ставиться вище від особистої чи колективної вигоди. У той же час саме людська особистість повинна становити основу та мету політичного устрою, а перед ціль суспільства є досягнення блага для всіх, основу якого становить моральність.

Якщо порівнювати даний фундаментальний принцип християнської демократії з положеннями інших класичних ідеологій, то тут можна побачити спробу поєднати лібералізм та колективізм, з їхніми акцентами на особистість та групу відповідно. Однак ідеологія християнської демократії, ставлячи за мету побудувати суспільство на принципі плюралізму, визнає примат державної політичної системи над окремим індивідом, як це характерно для лібералізму, зберігаючи головну ідею, що Марітен писав «Не людина існує для держави; а держава існує для людини» [10].

Християнська демократія дещо збігається у поглядах представників ліберальної ідеології у положеннях щодо окремої людини та акцентуванні на індивідуальності. Однак християнські демократи наголошують саме на «духовно-моральній складовій людської особистості, яка може бути повною мірою розкрита у природних соціальних структурах суспільства, до яких можна віднести сім'ю, колектив, місцеву спільноту» [13].

Наступний важливий принцип, який витікає з персоналізму- це солідарність, що в загальному трактується як віра в те, що не існує таких розбіжностей серед людей, які неможливо узгодити між собою. Тобто йдеться про те, що навіть визнаючи той факт, що люди від природи нерівні, мають різні потреби та бажання, на солідарній основі можливо знайти способи мирного співіснування, що буде максимально задовольняти кожного члена суспільства, кожну соціальну групу.

У політичному вимірі, принцип солідарності означає побудову такого державного устрою, коли загальна стратегія та діяльність в суспільстві ставить за головну мету знаходження компромісу та узгодження інтересів

громадян. Такий принцип повинен спрацьовувати, починаючи з міжособистісних стосунків, піднімаючись до рівня узгодження міжгрупових та класових зв'язків у громадянському суспільстві. При цьому потрібно враховувати, що в цьому процесі держава відіграє роль посередницьку, що має ґрунтуватися на моральних, християнських цінностях. З приводу цього Ж. Марітен писав: «Починаючи з кінця ХІХ в. втручання держави було необхідним, для того, щоб відновити загальну зневагу до справедливості і людської солідарності, що панувала на ранніх стадіях промислової революції» [10].

В межах християнської демократії наголошується на тому, що людина не може розвиватися за межами суспільства, без його допомоги. В той же час, відмінності та нерівності, що виникають всередині нього, не є наслідком суто соціальних відносин, а тому держава не повинна намагатися їх вирішити, шляхом зрівняння. Головне завдання в тому, щоб створити умови, за яких можливості кожного окремого члена суспільства та кожної групи могли бути максимально реалізованими.

Якщо порівнювати із соціалізмом та комунізмом, то принципом солідарності християнська демократія наголошує на партнерстві, яке однак, не має носити колективного характеру. Колективізм, на думку християнських демократів, «веде до знищення творчого начала індивіда та заперечує його здатність нести відповідальність» [13].

Ключовою в межах принципу солідарності стає ідея спільного блага, до якого мають прагнути всі соціальні групи. «Спільне благо означає не просто користь і не просто для більшості населення, а щось набагато більш гармонійне, що дозволяє населенню розпоряджатися, згідно з уявленнями про справедливість, тими благами, які забезпечують суспільний устрій, і робить це так, щоб кожен якомога повніше задовольняв свої власні потреби » [30, с. 402].

На відміну від ідеології лібералізму, де чи не головним чинником який міг би задовольнити інтереси індивіда виступає капітал, християнська

демократія зміщує акцент на особистісний розвиток, який можливий за дотримання християнських моральних норм та у діях, що відповідають спільному благу всього суспільства. Так само, у порівнянні з консервативною ідеологією, в межах християнської демократії державі відводиться значно менша роль, в той час як зростає значення громадянського суспільства. Державний бюрократичний апарат не спроможний створити умови, за яких громадяни нестимуть відповідальність за свої дії та матимуть можливість реалізувати свій творчий потенціал, оскільки повністю будуть контролюватися владою та покладатися на утримання з боку держави.

Важливим джерелом ідеології християнської демократії є документи, що видавались Папами Римськими. Так, в енцикліці Пій XI «*Quadragesimo Anno*» йшлося про те, що у тогочасному суспільстві все більше зростають егоїстичні настрої, що були не в останню чергу спричинено пануючою доктриною лібералізму. А тому Пій XI писав: «І всі дуже добре знають, що народ може перейти від убогства і скрути до кращої, достойнішої долі лише завдяки великій праці, здійсненій разом всіма мешканцями країни, як тими, що керують, так і тими, що виконують» [4]. Перш за все, тут йдеться про розширення кола суспільних відносин з тих, що мали місце у трудовій сфері між робітниками та роботодавцями, що було центральною темою «*Regum Novarum*», річниці публікації якої присвячена «*Quadragesimo Anno*».

Принцип солідарності, який пропагує християнська демократія наголошує не просто на необхідності його дотримання не лише між громадянами однієї держави, але й між народами. Терпимість та прийняття позиції іншої держави повинна стати основою міжнародної політики. Так, Папа Римський Пій XII в своїй енцикліці говорить про те, що «аби убезпечити кожному окрему особистість та цілі народи від загрози комунізму та нацизму, свою міжнародну діяльність важливо будувати на основі космополітизму, що трактується в розумінні християнсько- демократичного принципу солідарності» [4].

Іншим важливим принципом, що посідає одне з центральних місць в ідеології християнської демократії є субсидіарність. За своєю сутністю в політичному контексті даний принцип можна назвати таким, що об'єднує в собі солідарність та персоналізм. На практиці державного врядування, це виражається насамперед у заходах спрямованих на децентралізацію, але ним не обмежується, оскільки даний принцип знаходить вираження як на рівні цілої держави, так і окремого індивіда.

Якщо ми говоримо про індивідуальний рівень, то принцип субсидіарності можна сформулювати наступним чином: «Суспільство не має права позбавляти людину самостійності в досягненні цілей, які вона може досягти за власною ініціативою, власними силами. У разі необхідності індивіду може бути наданий певний обсяг допомоги, але тільки такий, який може стати «допомогою для самопомоги», тобто такий стартовий обсяг допомоги, який дозволить розвиватися людській діяльності» [30, с. 403]. Тобто головне завдання, яке вирішується, якщо керуватися даним принципом- це можливість виховати свідомого та відповідального громадянина, який не є залежним від держави та не потребує значної опіки від неї.

На відміну від соціалістичних доктрин, де значну роль в діяльності людини відіграє субсидіювання її державою, християнські демократи наголошують на тому, що суспільство потребує ініціативних громадян, які не будуть сподіватись на виплати та опіку від держави, натомість працювати на свою користь, що в майбутньому дасть свій внесок у спільне благо. Ж. Марітен писав: «У суспільстві індивідуальна свідомість зберігає пріоритет, соціальна група формується самими людьми, а суспільні відносини виходять з конкретної ініціативи, конкретної ідеї і добровільного рішення особистостей» [10].

Такий підхід до розуміння співвідношення обсягу можливостей та повноважень людини та держави, підводить до іншого питання, а саме- формування активного громадянського суспільства. На рівень вище від

індивіда, в межах принципу субсидіарності реалізовується також і принцип солідарності, що в політичному плані знаходить своє вираження у праві на об'єднання.

Людина, відповідно до персоналізму, може сповна використати свої можливості та реалізуватися як особистість лише в соціумі. Утворюючи різного роду об'єднання, громадяни набувають більшої значущості в політичному житті, оскільки отримують більший набір інструментарію для впливу на владу.

Щодо самої держави, то ідеологія християнської демократія наголошує на тому, що вона не має втручатися в діяльність окремих громадян чи їхніх об'єднань без бажання останніх. Ж. Марітен про це писав: «Та частина політичної спільноти, яка найбільшою мірою зацікавлена в збереженні закону, підтримці загального добробуту і громадського порядку, а також в управлінні громадськими справами. Держава являє собою ту частину, яка спеціалізована на користь цілого. Це не людина і не група людей, а сукупність установ, об'єднаних в дуже важливий механізм (...) Держава є не що інше, як орган, якому дано право використовувати владу і примус, орган, до якого входять експерти в області громадського порядку і добробуту, - інструмент на службі людини» [10].

Такий порядок в свою чергу сприяє й тому, що держава може бути зосередженою виключно на тих функціях та обов'язках, які під силу виконати лише їй. Даний принцип можна назвати серединним шляхом між надмірним індивідуалізмом та колективізмом. Оскільки від положень лібералізму, субсидіарність відрізняється тим, що спонукає людей об'єднуватися на місцях для того, щоб разом вирішувати свої і разом з тим групові питання. Тоді як від соціалізму християнська демократія в даному контексті відрізняється тим, що перевага надається вирішенню всіх можливих питань на локальному рівні, без надмірного втручання держави.

Таким чином «Субсидіарність - принцип, що лежить в основі розподілу повноважень і компетенцій між факторами, що знаходяться на

різних рівнях владної піраміди. Принцип субсидіарності передбачає, що управління здійснюється на якомога нижчому рівні, коли це доцільно» [29, с. 4] А в політичному розумінні його можна трактувати як такий, що сприяє розвитку підприємницької діяльності, активності кожного окремого індивіда, а отже і захист його приватної власності. Реалізується даний принцип у створенні різних громадських організацій, політичних партій, які мають відігравати вирішальну роль у політичному житті суспільства. Держава повинна бути максимально децентралізованою з відносною незалежністю регіонів та малих структур, з втручанням центральної влади лише там, де вирішення питання на місцях неможливе.

Наступний принцип, який можна назвати таким, що пронизує взагалі всю ідеологічну основу християнської демократії є відповідальність. Саме це дає змогу людині реалізувати власну свободу, тому ці два принципи буде доречним розглядати у їхній взаємозалежності. Так, «Людина створена і покликана мати свободу та відповідальність перед Богом і своїм ближнім. Кожна тенденція в державі та суспільстві, спрямована на те, щоб позбавити людину можливості діяти відповідально, є намаганням заперечити мету Бога стосовно людини та Його план порятунку. Відповідальне суспільство – те суспільство, в якому існує свобода; свобода людей, які беруть на себе відповідальність за справедливість і суспільний порядок, суспільство, в якому ті, хто володіють політичною чи економічною владою, є відповідальними за цю владу перед Богом та людьми, чий добробут залежить від них» [30, с. 402].

Тобто людину можна назвати такою, що дійсно користується своєю свободою лише тоді, коли вона несе відповідальність за свої вчинки. Не можна бути вільним, це передбачає лише права, а коли мова йде про обов'язок, то перекладати відповідальність на державу чи будь-кого іншого.

Така відповідальність повинна виховуватися в громадян, адже на такі вчинки особа здатна лише за умови наявності в ній ціннісної основи, розуміння того, що вона своїми вчинками впливає на сьогодення та майбутнє

її суспільства та держави. З цього приводу Іоан Павло II писав: «Тверде й непохитне рішення присвятити себе спільному благові; іншими словами, – благові всіх та кожного, бо ми всі справді є відповідальними за всіх» [4]. Певним чином даний принцип можна назвати основою для побудови суспільства на засадах солідарності.

Тобто з одного боку принцип відповідальності має свою суто християнську основу, оскільки йдеться про певні зобов'язання перед Богом та перед ближнім, але в той же час християнська демократія трактує це в політичному відношенні, оскільки коли держава починає перебирати на себе всі функції та розширює сферу питань, які вирішуються централізовано-виникає загроза тоталітаризму. Чим більше громадяни будуть усвідомлювати власну відповідальність за найменші процеси та за більш глобальний масштаб, тим менше обов'язків, а відповідно і прав буде передано владі.

Тому ідеологія християнської демократії особливо наголошує на необхідності створення в суспільстві різного об'єднання на професійній, культурній основі, тобто має бути створена мережа вільних асоціацій [30, с. 404].

На противагу ліберальним ідеям, де основний акцент ставиться саме на правах індивіда, але не на його обов'язках, християнська демократія наголошує на необхідному поєднанні обох начал. Адже, коли політики наголошують виключно на розширенні прав людини, вони вдаються до популізму, адже обов'язок громадянина замовчується, з чого пізніше виникає конфлікт.

У поняття свободи закладається й постулат про те, що приватна власність людини повинна охоронятися державою, яка також має створювати умови для стимулювання громадян до накопичення власності. Демократичність є фундаментальним політичним принципом в ідеології християнської демократії, і тут вона не є виключенням серед основних ідеологій сучасності. Однак християнські демократи пропонують своєрідні

погляди на те, яким чином цей принцип повинен бути реалізований в державі.

Так, «В центрі функціонування демократії лежить не індивід і не нація, а громада. Саме громада є первинним середовищем існування індивіда, а вже об'єднання громад творить суспільство. Оскільки громада виникає на найнижчому рівні суспільних взаємодій, вона виступає розумним виразником впорядкованих інтересів індивідів. Тому врахування інтересів громади є головним завданням демократії» [7, с. 3].

Тоді ж як громада складається з родин. Тобто відповідальність індивіда, його свобода має реалізовуватися в межах менших спільнот, піднімаючись до вищого рівня. Держава є природним, органічним утворенням, що має також свою структуру. Побудова йде знизу догори: сім'я, місцева громада, нація, держава та міжнародна спільнота.

Таким чином християнські демократи наголошують на тому, що державу і суспільство потрібно розглядати певним чином як незалежні елементи, які ж однак є складовими одного цілого та відповідно взаємопов'язаними. «Першість становить сім'я, базуючись на принципі взаємопідтримки і взаємодопомоги. Саме в сім'ї закладаються основи для духовного і морального розвитку людини. Це буде спрямовано на саму державу як на систему органів влади. А ліберальна влада дозволяє суспільству й різним соціальним групам впливати на прийняття рішень. Демократичне суспільство саме обирає носіїв влади, а через них той чи інший варіант рішень» [7, с. 4].

Отже, якщо підсумовувати те, де у порівнянні з іншими ідеологіями знаходиться християнська демократія, то можна сказати, що історія її еволюцію проходила через етапи перейняття подібних поглядів лібералізму, консерватизму та католицького соціального вчення. У той же час причиною її поширення та розвитку можна назвати протиставлення того самого християнського вчення іншим класичним ідеологіям, які в своїх крайнощах пропагували згубну для тогочасного суспільства політику.

У підсумку можна сказати, що ідеологія християнської демократії- це своєрідне поєднання людиноцентричного погляду на світ та свобод індивіда, що притаманно лібералізму; традиційність та дотримання подібної до католицької структури ієрархічності, що притаманно консерватизму; а також прагнення до соціального захисту та рівності населення, як і в теорії соціалізму.

У той же час, християнській демократії не є притаманним егоїстичний погляд на людину, оскільки її свобода може реалізовуватися виключно через відповідальність, тоді як останнє можливо лише у співіснуванні з іншими. Це впливає і на те, яким чином мають будуватися відносини між державами. Християнські демократи, на відміну від консерваторів, не закликають концентруватися виключно на внутрішньодержавних питаннях, а будувати міцну та солідарну міжнародну спільноту.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕОЛОГІЇ ХРИСТИЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ В ХХ СТ.

Сьогодні партії, що сповідують християнсько-демократичну ідеологію є активними суб'єктами політики багатьох країн Європи, зокрема і Німеччини. Однак перед тим як набути остаточного сучасного оформлення, партії відповідного ідеологічного спрямування пройшли свій шлях еволюції від клерикальних до самостійних позаконфесійних організацій, що показує

те, яким чином змінювалися та узгоджувалися між собою християнські доктрини та політика, наскільки вдало вдавалося реагувати на виклики реалій.

Якщо ж говорити про Україну, то саме вивчення історичної ретроспективи становлення християнсько-демократичних партій може показати повну картину того, яким чином такий ідеологічний напрямок відповідає запитам українського суспільства різних періодів, в тому числі й сучасності. Таке дослідження досвіду партійного будівництва на християнсько-демократичній основі дає змогу прослідкувати і загальні тенденції політики, політичної конкуренції в Україні. Так само історія становлення партій дозволяє виявити, які саме ідеї з християнсько-демократичної доктрини були задовільно сприйняті українським суспільством і чому так сталося.

Так, в історії становлення християнсько- демократичних партій загалом, а зокрема Німеччини й України можна виділити три умовних періоди: клерикальний, перехідний та міжконфесійний. Перший етап, мав місце ще в середині ХІХ-го століття. Про клерикальний період говорять як про необхідне підґрунтя для створення майбутніх партій, оскільки «організаційно цей рух був укорінений головним чином у культурних та благодійних католицьких об'єднаннях та профспілках робітників, з яких згодом, зокрема в період після Другої світової війни, створюватимуться політичні партії, що зароджувалися християнсько-демократичні партії, які залучали та інтегрували членів усіх верств. суспільства завдяки їх міжкультурній привабливості» [35, с. 19].

Остаточні сформовані сучасні партії стали результатом католицького руху, який пізніше вийшов за межі релігійної площини в політичну. Тоді вони виникали як реакція на панування лібералізму та надмірного Папського централізму.

Таке формування конфесійних партій мало свої наслідки, серед яких називають те, що саме релігія стала центральним елементом ідеології і навіть

самих партій, що можна трактувати як в позитивному, так і в негативному значенні. Але іншим важливим наслідком було те, що такі клерикальні партії об'єднували людей різних прошарків, які мали за спільну основу релігію. Це в свою чергу призвело до того, що всередині кожної окремої партії статус її членів відігравав роль, оскільки більший вплив мали більш привілейовані члени. Однак, якщо дивитися на розвиток загальної партійної системи християнських демократів, то там «роль статусу, класу особи відігривала значно меншу роль, ніж в інших партіях, наприклад ліберального спрямування» [37, с. 16].

Конфесійний етап становлення партій християнської-демократії пов'язують із періодом, що слідував за французькою революцією, коли відбувався процес лібералізації суспільства Європи, а також секуляризації політичної та церковної сфер. Так, «термін християнська демократія вперше був використаний єпископом Ламуретом з Ліона, під час виступу на законодавчих зборах у 1791 році» [35, с. 15]. Вже тоді попри те, що мова йшла саме про організації релігійного спрямування, ідеї стосувалися саме демократичних перебудов, реорганізації церкви на засадах зменшення централізованості та ієрархічності.

Що стосується другого періоду, який умовно позначають як перехідний, то його часові рамки визначають у період з середини XIX століття і до завершення Другої світової війни. Вже тоді сам термін християнської демократії набув політичного та соціального змісту. Головними суб'єктами виступали представники католицизму, тому про повне перетворення на суто політичне говорити було зарано.

Наступні періоди становлення християнсько-демократичних партій стосувалися більшою мірою Німеччини, де і починалося остаточне зближення католицької та політичної сфер, а також подальший перехід в суто політичну площину. Так, у роботі “Свобода, влада і церква” у 1862, єпископ Майнца барон Вільгельм Еммануель фон Кетлер заклав ідею про те, що церква повинна бути перебудована на засадах конституціоналізму, що

базується на принципах демократії. Він також наголошував на необхідності того, щоб католики брали активнішу участь у творенні політики у суспільстві і таким чином здобували свої права як у виключно соціальній, так і церковних сферах.

Кетлер «перейняв ліберальний правовий підхід, відкидаючи як абсолютизм, так і поліцейську державу на користь „держави, заснованої на верховенстві права” та „самоврядуванні”. Серед його вимог було заклик до державних гарантій, відповідна диференціація між конституційним та приватним правом, створення норм адміністративного суду, створення Верховного суду німецького рейху, а також незалежної судової влади. Відповідно, він описав конституційну державу як засновану на її нормативній основі, яку він узагальнив як «справедливі стандарти, за якими слід вимірювати, і справедливі закони, за якими слід судити» [36, с. 11].

Самостійні партії християнського спрямування почали виникати тоді, коли у суспільстві загалом почали відбуватися зміни у політичній сфері, пов'язані з оформленням середнього класу та збільшенням значення лібералізму, що припадало на 1870-х роки. Тоді церква зіштовхнулася з проблемою втрати своєї ролі у житті суспільства, оскільки напрямки, що були звично закріплені за нею, як наприклад освіта, почали перебирати на себе виключно політичні актори.

Так, групою католицьких політиків було засновано партію Центру, яка наступного ж року увійшла до Рейхстагу. Тоді представники партії виступали за посилення федералізації, закріплення самостійності влади на місцях, що корелюється з принципом субсидіарності, одним із центральних в ідеології християнської демократії. Найактивніше в депутати того скликання виступали проти наміру Бісмарку перевести освіту в світську площину, забравши таким чином монополію на навчання у католиків.

Іншим напрямком, стосовно якого християнські демократи почали виокремлюватися в самостійну політичну одиницю було питання робітничого класу. «Католицькі політичні переймалися погіршенням

соціальних умов робітників. Грунтуючись на християнському вченні, а саме про допомогу ближньому та прагненні до соціальної інтеграції, вони прагнули знайти рішення соціального питання шляхом боротьби з політичним та економічним лібералізмом. Прагнення до соціальної інтеграції було закріплено в католицьких асоціаціях та християнському профспілковому русі, що здійснило вплив на майбутнє соціальне законодавство сусідніх європейських держав» [37, с. 20].

Тоді християнські партії змогли отримати підтримку Ватикану. Як наслідок почали виникати різного роду політичні організації християнського спрямування, що більшою мірою займали альтернативне до марксизму положення, створюючи власну мережу профспілок та кооперативів. Вже тут проглядається одна з головних особливостей християнської демократії- це синтез ліберальних, соціалістичних та консервативних ідей, що зберігає важливі для суспільства положення цих ідеологій, таким чином створюючи альтернативу пануючим на той час доктринам.

«Християнсько-демократичні партії звертаються до підприємців, найманих працівників, ремісників, власників підприємств, фермерів, а також робітників, які згодом стануть важливими для майбутнього успіху. наприклад, починаючи з виборів до рейхстагу в 1874 році, партія "Центр" часто набирала майже 30 відсотків голосів виборців і направляла від 90 до 100 представників до німецького рейхстагу» [28, с. 4].

Від самого створення партії її ідеологи наполягали на тому, що головною цінністю, яку вони відстоюють є демократія. Те, що це був дійсно перехідний період становлення християнсько-демократичних партій демонструє позиція партії Центру: вони пропагували рівність та свободу віросповідання. Представники партії йшли на зближення з протестантами на іудеями, засуджували антисемітизм.

«Партія "Центр" була католицькою в тому сенсі, що її підтримку отримували в основному виборці католиків, але партія пропагувала неконфесійне іудейсько-християнсько-демократичне бачення» [39, с. 9].

Тобто вже тоді вибудовувалося бачення того, що політика має будуватися окремо від релігії. Але не шляхом повного відречення від неї: політика та релігія, християнство мають йти паралельно, перше творитися на основі цінностей другого.

Партія «Центр» заявила про себе як про переконаних конституціоналістів, що були віддані Веймарській конституції. Вони проголосили парламентську демократію центральною метою держави, виступали за ідею соціального добробуту. Однак у той передвоєнний період, загострювався конфлікт прихильниками більш авторитарного режиму та демократами. «Конфлікт мав місце між такими противниками демократії як фашисти, націонал-соціалісти та комуністи з одного боку, тоді як з іншого знаходилися ті, хто відстоювали ідеал демократії. У цій боротьбі християнські партії стали на бік демократів і навіть уклали союзи зі своїми колишніми суперниками, а саме ліберальними та консервативними партіями» [34, с. 5].

Відповідно до антирелігійної політики, яку провадили нацисти, вже через короткий період часу від їхнього приходу до влади, "Центр" та інші демократичні партії та організації було заборонено. Така ж ситуація була по всій Європі, а тому колишні члени партії та інші представники християнського політичного напрямку пізніше стали активними опозиціонерами до націонал-соціалістів.

У перші роки війни Церквою та близькими їй організаціями не було проведено масштабних опозиційних дій. Те саме стосувалося й партій християнської демократії. Мобілізувати свої ресурси та займатися організаційним спротивом нацизму вони стали дещо пізніше, оскільки на початку ними було зайнято переважно обережну позицію, без надмірного публічного вияву.

Однак згодом, коли будь-які релігійні організації зазнали переслідувань, політичні сили християнської демократії стали жорсткою консолідованою опозицією до пануючого режиму. Це стало зокрема тим, що

провело межу між християнськими демократами та іншими центристами і консерваторами, оскільки останні не були до останнього єдиними в своєму ставленні до нацистського режиму. «Співпраця політиків консервативного Центру з нацистським режимом дискредитувала їхні претензії на повоєнне керівництво, тоді як католики, які чинили опір нацистам, зокрема духовенству та робітникам, набували моральної легітимності в пошуках широкого християнського політичного руху» [35, с. 22].

Саме у період Другої світової війни почалося перехідний період став поступово змінюватися на міжконфесійний, що набуло остаточного розвитку по закінченню війни у часи відбудови. Тоді відбулася певна консолідація різних конфесійних груп, навколо спільної проблеми нацистського панування. Основою ж для об'єднання різних релігійних організацій став саме ідеал демократії. Спочатку було помітним лише в кожній окремій країні, зокрема найбільш яскраво вираженою така консолідація була саме в Німеччині.

До настання воєнного періоду про партії християнсько-демократичного називали «соціалістичними і радикальними у Берліні, клерикальними і консервативними у Кельні, капіталістичними та реакційними у Гамбурзі та контрреволюційними та партикуляристськими у Мюнхені» [28, с. 4]. Такий стан справ вказував на те, що до Другої світової війни партії все ж залежали від релігійної складової, оскільки конфесійний склад активних членів осередків впливав на ідеологічний рух. Це, у свою чергу, було підтвердження перебування у перехідному етапі становлення політичних партій.

Однак переломним моментом для партій християнської демократії називають саме війни, а точніше повоєнний період. Саме тоді остаточно утвердився міжконфесійний етап, коли діяльність та програмні цілі ставилися виключно у політичній площині, залишаючи релігійну складову виключно в ідеологічному секторі, ідеалом, на основі якого має будувати політика.

Цьому сприяла також і загальнополітична ситуація, що склалася в Європі загалом та особливо в Німеччині та Італії. Нацистський режим, що відрізнявся своєю безкомпромісністю та нетерпимістю до політичного плюралізму створив умови, за яких представники всіх інших ідеологічних спрямувань були змушені ставати лояльними до режиму, або відходити в безкомпромісну опозицію.

Це саме стосувалося й об'єднання навколо ідеї недопущення виникнення ризику становлення комунізму. Значна частина консерваторів ситуативно йшла на союзні дії нацистським режимом, стратегічно вважаючи комунізм більшою загрозою. І як результат, такі політичні діячі були причетні до підтримки нацистського режиму, а значить відчували загрозу падіння свого рейтингу після закінчення війни. «Вони задекларували відданість християнським цінностям і християнам, які так чи інакше боролися з нацизмом, що могло запропонувати шлях до реабілітації» [30, с. 405]. Тобто, їхнє прагнення повернути собі політичну репутацію, спонукало до підтримки християнських демократів.

Таким чином християнські демократи поступово зміцнювали свою домінуючу позицію в багатьох державах, що чи не найбільше мало місце саме в Німеччині. «Друга німецька республіка відбудовуючись з урахуванням уроків Веймара. Вирішено було відмовитися від колишнього партійного спадщини. Католицька партія Центру, як і Баварська народна партія, хоча і відновили свою діяльність після війни, але перспектив в майбутньому вони не мали. Більшість католицьких політиків, як і політиків-євангелістів, підтримали створення міжконфесійної партії» [34, с. 5].

Тобто християнська демократія змогла зайняти провідне місце на політичній площині як через спроможність відмовитися від попереднього партійного устрою та перебудуватися, зберігаючи свої основні ціннісні орієнтири, на які з'явився особливий запит по закінченню війни.

І тоді після об'єднання однією політичною ідеєю протестантів та католиків, представників консервативної ідеології та лібералізму, було

створено партію «Християнсько-демократичний союз». У тому ж 1945 році у Баварії було створено «Християнсько-соціальний союз», які залишатимуться провідними партіями Німеччини до сьогодні.

Відповідно новоутворена партія ХДС від початку свого створення позиціонувала себе народною партією. Зрозуміло, що у початковий період електоральне ядро становили католики, як це було до початку війни, попри те, що відповідно спільнота була дещо ослаблена в наслідок подій Другої світової. У цьому контексті досить складним були взаємовідносини між католики та протестантами, які вже тоді мали скоріше не так розбіжності на догматичній основі, скільки в поглядах на політику та конкуренції у виході на центральну позицію політичної арени Німеччини.

Цікавим є те, що навіть в тих частинах Німеччини, де відсоток протестантів перевищував всіх інших, все ж саме представники католицизму мали більшість в ХДС. Ситуація зі складом партії згодом стала більш наближеною до балансу, однак тенденція з домінування католиків зберіглася до сьогоднішнього дня. Однак те, що «Християнсько Демократичний Союз» об'єднав представників різних конфесій свідчить про те, що ідеологічно задекларована терпимість відповідає реальності, а саму партію можна назвати як «інтеграційна партія середини. Вона зберегла центристську роль в партійно-політичній системі, яку свого часу відгравала партія «Центр» [35, с. 20].

У свою чергу в Баварії одразу по закінченню Другої світової війни представниками різних районів було утворено партію «Християнсько-соціальний союз». Для реалізації своєї першопочаткової ідеї створення партії, всередині якої не буде існувати жодних соціальних, культурних чи релігійних протиріч, представникам ХСС довелося постійно перебувати у пошуку компромісів, що відповідає ідеології християнської демократії, оскільки сам регіон визначався складністю внутрішньо соціальних відносин та суперечок щодо статусу Баварії в державі.

«Спершу створювалися місцеві партійні осередки, потім - регіональні, і тільки в січні 1946 р остаточно оформилася земельна організація. Показово, що і основні два протиборчих крила розподілилися переважно за регіональним принципом» [2, с.90]. Тобто на прикладі партійного будівництва ХСС добре видно реалізацію принципу субсидіарності, оскільки воно відбувалося рухом знизу, зі створення місцевих осередків, до верху. Таким чином було створено реальне представництво різних соціальних та культурних груп в партії.

В історії зближення ХДС і ХСС ключову роль відіграли тогочасні керівники партій- К. Аденауер та Й. Мюллер, які так само мали визначний вплив на ідеологічний рух партій та розвиток програмних положень. Існувало чимало побоювань з боку прихильників ХСС на рахунок повного злиття, однак цього не відбулось, що також є свідченням компромісної та субсидіарної політики християнсько-демократичних партій.

Оскільки ХДС і ХСС базувалися на спільній ідеологічній основі, їм вдалося узгодити свої політичні програми та вступити у передвиборний етап спільно. Завдяки християнсько-демократичній основі Союзу вдавалося знаходити компромісні рішення. В історії партій християнської демократії саме, так званий, період Аденауера був прикладом ефективного поєднання християнських принципів з політикою, що мало свій вплив на всі сфери суспільного життя Німеччини та Європи. «Партія мала величезну притягальну силу на виборах починаючи з 1953 р ХДС / ХСС ніколи не набирали менше 45%. До 1961 року в партію були інтегровані практично всі значні християнсько-демократичні організації» [19, с. 2].

Якщо ж підсумовувати такий етап розвитку християнсько-демократичних партій, який пройшов за діяльності Аденауера, то можна побачити як на практиці могли бути втілені християнсько-демократична ідеологія та її принципи. Так, керуючись принципом солідарності та важливості будувати спільноти з сусідами, Аденауер реалізовував розбудову Німеччини разом з вкладенням в об'єднання Європейської спільноти.

«Роки в опозиції можуть бути названі «фазою повторного заснування» Союзу, під час якої він пристосовувався до нових економічних і суспільно-політичних реалій. У ці роки ХДС і ХСС перетворилися в плюралістичні, масові партії, в яких, як і в усьому суспільстві, змішалися і поступово розчинилися конфесійні, групові, регіональні та інші відмінності» [2, с.85]. Тобто вже у другій половині ХХ століття почали говорити про розмиття ідентичності прихильників партій християнської демократії, що може призвести до втрати електорату.

Такий союз ХДС та ХСС безперечно сприяв створенню так званого економічного дива Німеччини, сприяв політичному зміцненню нації, а також повернув держави передове місце у міжнародній політиці. Своєю здатністю до внутрішньосоюзних домовленостей та міжпартійних компромісів, Союзу вдавалося забезпечувати стабільність всередині країни, а також пристосовуватися до зовнішніх змін.

Що стосується історії становлення християнсько-демократичних партій в Україні, то тут необхідно враховувати певні історико-культурні особливості, а також загальний політичний розвиток нашої держави. Українське суспільство, особливо в минулому, можна віднести до традиційного, релігійного типу, тому цілком логічним виглядала поява християнських політичних рухів на території нашої держава. Однак якщо окрім культурного аспекту розглянути й політичний, стає зрозумілим, що сприятливої основи для партійного будівництва в Україні не було.

Так, можна виділити окремі організації, що мали місце на Галичині та сформовані під впливом католицьких діячів. «Необхідною умовою процвітання держави представники ХПС вважали справедливу політику, базовану на християнських принципах поваги до рівноправ'я націй та прав людини, яка б забезпечувала підвищення морального рівня та матеріального благополуччя населення» [5, с.2]

У той час, коли в Німеччині вже починалася політизація християнсько-демократичних рухів, на території України відбувалося

переслідування християнської віри, а тому були проблеми зі становлення виключно релігійних організацій, не говорячи про політичні. Відповідно про витоки християнсько-демократичних партій в Україні варто говорити в контексті окремих особистостей, які своєю діяльністю створили ідейну основу для подальшої інституалізації.

Важливою постаттю в історії становлення християнсько-демократичних партій є О. Барвінський. «На відміну від своїх попередників, ХСС мав чіткішу організаційну структуру та фіксоване членство, місцеві організації, арбітражний суд і навіть секції за професійним, становим і іншим чинниками. До провладу цієї організації обрано семеро осіб, з них духовенство представляли лише троє» [31, с. 122]. Тобто вже з самого початку християнсько-демократичні партії відрізнялися тим, що поєднували в собі релігійних та світських діячів, а також об'єднували людей різних професій та станів, що так само було притаманним організаціям Німеччини.

Що стосується інших важливих моментів, то ХСС перебував у тісній співпраці з представниками Австро-Угорщини, а тому основні засади партійної розбудови переймалися з Європи, багато спільного можна побачити з ранніми партійними організаціями Німеччини. «В параграфі першому відозви з приводу заснування Християнсько-суспільного союзу говорилося, що «Партія має старатися о розбудження і підтримання якнайширшої національної свідомості в народі.(..) Усі створені О. Барвінським угруповання відзначалися, крім ідеології «органічної праці», особливою непримиренністю щодо москвофілів та панславізму, рішучим відстоюванням ідеалу соборної України, компромісністю і тривалою співпрацею з польськими консерваторами та австрійським урядом» [31, с.124].

Особливої уваги в контексті розбудови політичних партій християнської демократії заслуговує митрополит А. Шептицький, який у своїй праці «Як будувати рідну хату?» заклав основи поєднання християнських цінностей з політичними реаліями, що пізніше було

використано при побудові політичних партій на території України. «Його внесок був особливо цінним у розбудову християнсько-демократичних партій на Західній Україні, що було зумовлено історичними умовами, а також діяльність УГКЦ мала значний вплив на політичне життя регіону» [12, с. 2].

Шептицький писав про те, на яких засадах має будуватися політика держави. Найперше, відповідно до принципу солідарності та позаконфесійності, він закликав до терпимості політичних партій один до одного, оскільки внутрішні міжусобиці лише послаблюють наші позиції. Митрополит так само наголошував на тому, що держава повинна забезпечувати розвиток особистості, її здібностей, а також сприяти розбудові національних інтересів.

«Тим-то із крайнього індивідуалізму відбувається перехід до всемогутності держави, яку проповідає соціалізм.. Так із лібералізму й індивідуалізму люди переходять до держави, що вважає себе за компетентну входити в усі найменші подробиці життя одиниць, хоче все нормувати, все бере в руки і одиницям не лишає вже ніякої свободи (тоталітаризм, етатизм))». [32, с. 18]. Таким чином Шептицький заклав основи для розвитку в Україні партій якісно іншого ідеологічного спрямування, який не можна віднести до лібералізму, консерватизму чи соціалізму.

Найбільш активним етапом діяльності християнсько-демократичних партій на території України, як і в більшості східноєвропейських держав можна назвати період перед розпадом СРСР, коли вже починалося послаблення режиму. Так, першою українською партією християнської демократії називають «Український Християнсько-Демократичний Фронт», що пізніше отримала назву «Української Християнсько-Демократичної Партії», яка було створена у 1988 в місті Івано-Франківської області, що ще раз підтверджує вплив УГКЦ та становлення відповідних партій.

Подібно до того як це відбувалося в Німеччині, але через більш тривалий час, УКХДФ була створена як заміна пануючій комуністичній

партії. Серед програмних ідей зазначалося наступне: «Увага зверталася на необхідність скасування Ради у справах релігії при РМ УРСР, порушувалися питання про вихід України зі складу СРСР, створення національної армії, прийняття жовто-блакитного прапора та тризуба як політичних символів, узаконення "Просвіти" та "Пласту"» [1].

Таким чином особливістю перших християнсько-демократичних партій на території України є те, що вони були зосередженими на Заході України, що було викликано історичними умовами. Це в свою чергу спричинило те, що у своїй програмній діяльності значна увага приділялася саме національним інтересам, питання становлення незалежної держави. У той час в Німеччині партії християнської демократії більше керувалися принципом солідарності в міжнародному плані та спрямовували свої зусилля на побудову консолідованої європейської спільноти, що також можна назвати результатом історико-політичних обставин, оскільки Німеччині потрібно було покращувати своє міжнародне становище після Другої світової війни.

Однією з найбільш стабільних та розвинених партій християнської демократії за часів незалежності називають Християнсько-Демократичну Партію України, яку було утворено у 1992 році в місті Києві, що вже означало інший період- етап виходу на загальнонаціональний рівень.

Так, «Принцип субсидіарності ХДПУ використали у процесі розробки проекту нової Конституції України. Було зроблено спробу визначити межі необхідного «втручання», регулювального впливу держави і її структур на життєдіяльність громадянського суспільства в політичній та інших сферах і, головне, спрямувати на функціонування громадянського суспільства та забезпечення прав і свобод людини» [8, с. 4]. Щодо проекту Конституції, то тут примітним є те, що пропонувалося закріплення демократичності держави на основі самовизначення нації, а також те, що до самої нації варто відносити всіх громадян без врахування етнічності.

Тому дані теоретичні основи та пропозиції повністю відповідають християнсько-демократичним принципам, на відміну від реальної діяльності представників партії. У той час, коли християнські демократи Німеччини об'єднувалися заради нарощення сил, лідери ХДС та ХСС, керуючись принципами пошуку компромісу та терпимості змогли домовитися, серед українських не було згоди.

Так, «Низка розколів, викликаних не стільки ідеологічними, скільки особистісними протиріччями далеко не потужних лідерів В. Журавського, М. Гутора, В. Бабича, В. Стретовича, О. Черненка призвела до утворення кількох незначних партій, які постійно конфліктувала між собою» [8, с. 5]. Пізніше було утворено Християнсько-Народний Союз, що складав конкуренцію ХДПУ, Християнсько-Демократичний Союз, Республіканську Християнську Партію і як результат- провальні вибори 1998 року, коли жодна християнсько-демократична партія або блок не набрав більше 2%.

До причин невдачі партій християнсько-демократичної ідеології відносять перш за все внутрішні конфлікти, які були викликані особистими мотивами керівництва, а не ідеологічними питанням, та подальший розпад партії на кілька новоутворених. Електорат християнських демократів, який і так не був стабільним, розподілився між кількома партіями, які залишилися поза владними процесами і як наслідком не набули подальшої популярності серед населення.

Також питання виникає до того, наскільки вдалим було реалізовано саму політичну сутність ідеології християнської демократії, оскільки «Ці партії не спромоглися органічно поєднати християнські цінності з політикою і часом займалися явно не своєю справою- релігійно-етичним вихованням, що, як відомо, є основною метою Церкви. (...) Тут наші люди скоріше потребували політичних дороговказів, які ґрунтуються на християнському світогляді і які визначили б напрями соціально-економічного розвитку з позицій християнського світобачення» [23, с. 7].

Якщо говорити про сучасність, то варто сказати, що як і раніше в часи зародження партій християнської демократії, в Україні вони зосереджені найбільше на Заході. Оскільки одним з основних принципів даної ідеології є субсидіарність, що передбачає децентралізацію влади, партії християнської демократії мають розвинені регіональні осередки. А отже, щоб визначити сучасний стан партій в Україні варто звернутися до результатів місцевих виборів в Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях.

Так, серед партій, представлених в обласних, районних чи міських радах, до християнських-демократів можна віднести «Українську Галицьку Партію», яка прямо наголошує на своїй ідеологічній приналежності, від якої було обрано 219 депутатів місцевих рад, що становить 0.52% та "Об'єднання "Самопоміч", в документах якої наявний акцент на християнських цінностях, а держава має бути розбудованою на демократичних засадах, результати якої становлять 222 депутати та 0.52% » [22].

Загалом серед партій, зареєстрованих до участі на місцевих виборах у 2020 році наявні «Партія Християнсько-Демократичний Союз», від якої було обрано трьох депутатів місцевих рад, політична партія "Християнський рух", яка також висувала своїх кандидатів не отримала жодного місця.

Таким чином між християнсько-демократичними партіями України та Німеччини можна знайти певні схожості, однак це стосується окремих організацій та представників, тоді як в загальному політизація християнських рухів відбувалася по-різному. У Німеччині представники християнства мали сприятливу основу для інституалізації своєї діяльності, політична ситуація сприяла тому, щоб громадяни мали змогу об'єднуватися заради своїх політичних інтересів

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОГРАМ СУЧАСНИХ ХРИСТИЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

Для повного розгляду ідеологічних політичних партій окрім вивчення загальних теоретичних положень, які відповідають ціннісному спрямуванню, а також історії становлення і діяльності за певних конкретних політичних обставин, важливим є також дослідження політичних програм.

Для сучасної політики є характерним відхід від ідеології в її класичному розумінні. Все менше партій можна назвати дійсно ідеологічними, які намагаються дотримуватись обраної ідеології в своїй діяльності та положеннях програми. Навіть за номінального існування в певній партії певної ідеології, в програмі зазначаються не відповідні їй пункти.

Саме тому для того, щоб встановити наскільки номінально християнсько -демократичні партії Німеччини та України є такими варто звернутися до аналізу їхніх програм, де буде розкрито погляди на політичну сферу загалом, економіку та соціальні питання.

Говорячи про Україну, варто звернутися до розгляду програми перших партій християнської-демократії, оскільки їхня основна діяльність припадала на період становлення незалежності нашої держави. Тому важливо вивчити, яким чином християнські демократи бачили альтернативний шлях розбудови України.

Так, найперше, на чому акцентують християнські демократи- це розрив з тоталітарним минулим. Наголошується на успішному шляху Німеччини після Другої світової війни. Це має бути альтернатива як соціалізму, так і капіталізму і це проявляється як в питаннях економіки, так і в політичних аспектах. Наголошується на тому, що має бути закінчено з «монопольним всевладдям однієї партії, кастовими привілеями, гігантським репресивним апаратом, державним атеїзмом і тому подібним і

встановлення, демократичного устрою, де би забезпечувалися в рівній мірі права всіх без винятку громадян, панував плюралізм і багатопартійність» [13.]. Тобто цілком логічним було те, що головне, що має змінитися після розпаду СРСР- це встановлення плюралізму та демократії. Такі положення є подібними до тих, що пропонувалися в Німеччині.

Так само вже на початку здобуття незалежності, в програмі, наприклад, «Християнсько-Демократична Партія України» йшлося про необхідність впровадження децентралізації «за помірковану децентралізацію державної влади, формування по-справжньому народних економічно спроможних органів самоврядування на місцях» [3, с. 90].

При здійсненні аналізу діяльності християнсько-демократичних партій Німеччини, наголошується на тому, що їхній успіх багато в чому полягав у вірності своїй ідеології. А тому важливо розглянути програми сучасних українських партій на предмет того, наскільки вони керуються ідеологічною ціннісною основою. Так само потрібно прослідкувати в чому програми українських партій подібні о німецьких, а в чому наявні відмінності, що буде свідчити про можливість адаптації ідеологічних принципів до реалій кожної конкретної країни.

Так, на прикладі програми партії «Українська Галицька Партія» можна розглянути відповідність принципам християнської демократії сучасного бачення розбудови України. Першим пунктом програми є саме політичні реформи, в основу яких покладено принцип субсидіарності: «Покладати надії на зміни зверху не варто – системні перетворення необхідно запроваджувати знизу, починаючи зі своєї громади і краю» [20].

Для порівняння, в «Програмі принципів для Німеччини», прийнятій на з'їзді ХДС, принцип субсидіарності трактується в ширшому розумінні. Йдеться про невтручання не лише держави у справи громади, але й місцевого самоврядування у справи окремої людини, якщо вона сама цього не потребує. Тобто даний принцип діє у взаємодоповненні з персоналізмом та відповідальністю, оскільки центром є людина і будь-яка повинна втручатися в

її справи лише за потреби громадянина, що в свою чергу буде виховувати самостійну людину, яка зможе розвиватися та приносити користь державі.

Важливим політичним проявом тріади принципів персоналізму, відповідальності та субсидіарності є розбудова держави на засадах децентралізації. Так, в програмі УГП наявний окремий розділ, присвячений даному питанню, в якому основне- відхід від підходу СРСР, коли влада сконцентрована виключно в центральних органах влади.

Так, для України пропонується варіант розширення самостійності місцевих громад, в тому числі бюджетної незалежності. Це може бути втіленим за наявності «Право місцевої влади, відповідно до закону, у встановлені строки призначати чергові чи позачергові вибори місцевих рад; зміна статусу місцевих держадміністрацій із місцевих органів виконавчої влади на органи, які здійснюють контроль за дотриманням вимог закону у діяльності органів місцевого самоврядування, а також координацію діяльності територіальних органів центральної влади» [20]. Ще одним механізмом реалізації самостійності та відповідальності громадян- запровадження місцевих референдумів.

Якщо ж звернутися до програми ХДС, то дані принципи втілюються інакше, оскільки потреби в децентралізації Німеччини, федералізм держави створює необхідні умови для самостійності місцевих громад. Натомість йдеться про те, що «При розподілі компетенцій між федерацією, землями і комунами повинні застосуватися принцип субсидіарності та принцип конексії. Участь земель в розробці законодавства та в управлінні федерацією є важливим принципом нашого федерального устрою» [21, с. 24]. Тобто федеральні землі діють виключно самостійно, а виконувати певні нові вказівки від центральної влади вони зобов'язані лише за наявності додаткового на це фінансування.

Даний принцип проявляється також в тому, що УГП наголошує на важливості зниження виборчого бар'єру до 3% відсотків, що сприятиме проходженню менших регіональних партій, дозвіл на створення яких також є

програмним. Однак в той же час в програмі пропонується скорочення кількості депутатів Верховної Ради вдвічі, що у поєднанні з попереднім пунктом призведе до дроблення партійного складу Парламенту, на відміну від німецького досвіду, де запорукою стабільності є двопартійна система.

Однією з головних сфер, які пропонуються до реформування в програмах українських на німецьких християнсько-демократичних партій є економіка. Так, в програмі ХДС будь-який з принципів та пропозицій в межах різних сфер торкаються також й економічних питань. Головне, на чому акцентують християнські демократи- це впровадження соціальної ринкової економіки. Головний принцип, який закладається в її основу- це конкуренція, що пов'язана з персоналізмом. Конкуренція ж повинна бути основоположним принципом в будь-якій людській діяльності, оскільки чесні змагання стимулюють людину до покращення та прогресу.

Однак, конкуренція не є оригінально християнсько-демократичним принципом, оскільки ліберальна економічна модель побудована саме на такій першооснові. Тоді як унікальність християнсько-демократичного бачення є «саме серединний шлях між абсолютним лібералізмом та конкуренцією з одного боку, й плановістю й протекцією від держави з іншого» [8, с. 4].

Узагальнено про соціальну ринкову економіку можна сказати в таких пунктах як поєднання принципів персоналізму, що виражається в тому, що саме людина та її добробут ставиться в основу економіки, солідарності, оскільки відносини між громадяни в економічній сфері мають будуватися напрямую один з одним, без особливого посередництва держави та субсидіарності, що проявляється у створенні різного роду об'єднань громадян як інституцій налагодження взаємодії індивідів.

Наступний пункт стосується елементів соціальної ринкової економіки, до яких входять «правова держава та приватна автономія, що передбачає захист приватної власності та гарантії свобод людини; конкурентний порядок, в межах чого акцентується на антимонопольній політиці; грошова стабільність, що означає стабільність національної валюти; соціальний

порядок, що вимагає регулювання державою створення соціального захисту верства населення, які цього потребують» [21, с. 44].

Що ж стосується засадничих положень програми українських християнсько-демократичних партій, а саме «Української Галицької Партії», то тут можна сказати, що індивід повинен бути вільним у своїй діяльності, цей постулат можливо обмежити за незначного переліку умов: «Економічна свобода може обмежуватися лише питаннями національної безпеки, незалежності держави і загрозами впливу на уряд, трудові ресурси та небажані зміни структури економіки» [20].

Тобто в даному питанні можна зробити висновок, що українські партії більше тяжіють до лібералізації економіки, тоді як в Німеччині значна увага приділяється саме створення економічної системи, яка буде максимально враховувати соціальні потреби громадян, що передбачає ширші можливості регулювання з боку держави.

Іншим економічним питанням, яке логічно витікає з принципу персоналізму є регулювання бізнесу. Однаково як в німецьких, так і українських партіях наголошується на важливості створення сприятливих умов для ведення малого та середнього бізнесу. Йдеться про те, що саме малий та середній бізнес може здатні створювати робочі місця, в тому числі у містах меншого масштабу, що не буде призводити до того, що всі робочі та економічні сили держави будуть сконцентровані у великих промислових центрах.

«Середні підприємства, підприємства побутового обслуговування і ремісничі підприємства, а також вільні професії є хребетним стовпом нашої економіки. Тому завданням держави є заохочення саме тих, хто створює свої підприємства, малий і середній бізнес, створюючи їм оптимальні рамкові умови. Ми хочемо знизити квоту держави, скоротити бюрократію, сформувати більш зрозуміле та гнучке трудове право, а податкове право зробити конкурентоздатним, а також покращувати умови для фінансування підприємств» [21, с. 13].

Значною ж проблемою українських реалій є в принципі питання можливості чесного ведення бізнесу. Тому в програмі «Української Галицької Партії» велика увага приділяється саме створенню механізму доступного ведення бізнесу та засадах конкурентності, що є основоположним принципом для економічної програми християнської демократії.

Так, відповідно до правила християнських демократів, що держава не має втручатися там, де можливо обійтися без неї, в програмі йдеться про те, що потрібно винайти загальні правила бізнесу, що унеможливить несправедливе втручання бюрократичного апарату. Має бути вдосконалено процес того як ухвалюються рішення відомствами держави, а також зведення дозволів, їхнього переліку в єдиний законодавчий документ, разом із зменшенням їхньої кількості та спрощення процедури отримання.

Йдеться також про «Зменшення кількості податкових звітів та платежів на рік, ліквідація двох видів бухгалтерської звітності, інші кроки для зниження витрат на ведення обліку. (...) Функції держави мають полягати не у встановленні заборон та обмежень, а у створенні нормальних умов для розвитку економіки. Інтереси держави не мають ототожнюватись з інтересами чиновника» [20]. Це в свою чергу є ще одним свідченням того, що християнські демократи як України, так і Німеччини виступають за зменшення втручання держави.

Також в програмі наявні пропозиції щодо вирішення проблем нехарактерних Німеччині, а саме боротьба з монополіями, в контексті захисту споживачів. У тексті німецької програми йдеться про те, що ринкову систему не можна назвати повністю саморегульованою, оскільки вона не завжди здатна перешкоджати створенню картелів. «Для того, щоб перешкодити міжнародним – як приватним, так і державним - гравцям в нестримному зростанні влади, необхідно захищати свободу міжнародних ринків. Це вимагає узгоджених в міжнародних масштабах правил конкуренції» [21, с. 34].

В українських реаліях, окрім того, щоб створити механізм неутворення монополій, потрібно знайти також те, яким чином знищити ті, що були утворені раніше. Найбільш проблемними, на думку християнських демократів в Україні є металургійна, енергетична та хімічна промисловості, де має бути знищено ситуацію, коли наявний єдиний переважаючий монополіст. Те саме стосується також і комунальних послуг. Має бути здійснена «поступова ліквідація монополій у комунальному секторі (теплопостачання, водопостачання та водовідведення) через концесію, оренду, передачу в управління; забезпечення доступу нових компаній до транзитної та передавальної інфраструктур» [20].

Подібним до німецьких поглядів на іноземні інвестиції. До прикладу, якщо ми говоримо про українських політичних партій, що сповідують ідеологію націоналізму, то в їхніх програмах йдеться про максимальне зменшення грошових потоків як з інших держав до України, так і навпаки. Християнські демократи ж мають концептуально інше бачення на місце держави у світовій спільноті, що також впливає на економічні погляди.

Так, у програмі ХДС йдеться про те, що «Глобальний фінансовий ринок сприяє підвищенню добробуту в світі і робить можливим економічний підйом в порогових країнах через надання інвестицій. Відкриті ринки і вільні конкуренти гарантують привабливість і ліквідність німецького ринку капіталу. Фундації у пошуках можливостей інвестування, як фундації приватних інвестицій, можуть і в Німеччині сприяти тому, щоб зробити підприємства більш конкурентноздатними і здібними до інновацій» [21, с. 50]. Тобто німецькі християнські демократи розглядають іноземна інвестування як засіб збільшення конкурентності всередині самої держави.

Подібної думки дотримуються також й українські представники християнської демократії. Йдеться про необхідність зменшення обмежень

для можливості інвестування іноземними суб'єктами. Це стосується зокрема можливості брати участь в приватизації. Також наголошується на тому, що валютні обмеження мають бути зменшеними. Що стосується закупівель у іноземних постачальників, то йдеться також про зняття обмежень.

Важливим є також питання податків. Так в Німеччині говорять про те, що «ми хочемо скоротити прямі податки і соціальні внески і профінансувати це зменшення через непрямі податки. Важливим є: зменшення прямих податків і соціальних внесків повинне бути як мінімум таким самим за розміром, як і додаткові навантаження через непрямі податки» [21, с. 34]. Тобто Виробництва теж треба розглядати як інститути, що знаходяться в конкуренції один з одним.

Як вже зазначалося, субсидіарність та принцип, за яким в державна система повинна будуватися знизу догори, є основоположними в теорії та практиці християнської демократії. Тому в даному контексті важливо розглянути децентралізацію та федералізм не лише в суто політичному, але й в економічному плані. Оскільки саме бюджетна децентралізація є запорукою економічної розбудови України на думку християнські демократів.

Так, для того, щоб місцеві громади стали дійсно спроможними існувати самостійно та ефективно, вони повинні мати можливість самостійно покращувати якість надання послуг на своїй території, а також мати змогу перерозподіляти власні кошти на пріоритетні сфери, які можливо встановити лише перебуваючи безпосередньо там.

Для цього важливо врегулювати питання податків саме в місцевому контексті. Тому в одному з важливих пунктів програми УГП йдеться про те, що має бути запроваджено: «Пряме розщеплення частини центральних податків, запровадження нової системи розподілу податку на прибуток, а також податку на додану вартість за місцезнаходженням філій чи підрозділів підприємств; розподіл коштів із державного бюджету за

формулою, яка базується виключно на таких критеріях, як кількість населення, площа території, місцева інфраструктура, екологічні фактори» [20]. Тобто бюджетна децентралізація повинна сприяти розумному регулюванню фінансів, за якого буде враховано особливості кожного окремого регіону.

Подібним чином зазначається й в німецькій програмі, де сказано, що «Ми хочемо надати землям більше власної фінансової відповідальності і для цього створити відповідні передумови в податковому праві.(..) Комуни також мають отримати більшу відповідальність. Їх фінансовий потенціал безпосередньо позначається на житті громадян. Тому ми продовжуватимемо розвивати систему комунальних податків з тим, щоб комуни могли забезпечити своїх громадян відповідними гарантіями» [21, с. 50].

Важливим питанням для України є тема судової системи, яка на думку християнських демократів вимагає суттєвого реформування. На відміну від українських, в текстах німецьких програм дещо менша увага приділяється правосуддю, в загальних рисах зазначено, що «Незалежна юстиція є хребтом нашої правової держави. Вона захищає громадян від свавілля і зловживання владою і піклується про те, щоб кожний добився свого права» [20].

Також в контексті саме християнсько-демократичної ідеології, де милосердя та людиноцентризм займає провідну роль, йдеться про повернення як повноцінних членів суспільства тих, хто мав досвід злочинності. Однак в ХДС зазначають, що саме захист всього населення є пріоритетним і держава не має йти на ризик, ставлячи злочинця та його повернення вище за жертву та її положення.

Українські християнські демократи ж у своїй програмі здійснюють пошук оптимальної реструктуризації та вдосконалення судової системи в загальному. Так, відповідно до принципу, яким вони керуються, коли держава не повинна втручатися надмірно у всі сфери, а також задля

забезпечення незалежності суду як самостійної гілки влади, УГП наголошує на тому, що ні Глава держави, ні Парламент не повинні брати участь у формуванні суддівського складу.

Йдеться також про « Скасування посад голів судів, як найбільш вразливої ланки в корупційних схемах судової системи, з передачею їх повноважень судовій адміністрації та органам суддівського самоврядування» [20]. Кандидатури мають вносити місцеві самоврядні органи суддів, так само як і займатися внутрішніми питаннями діяльності. Принцип революційності ж в програмі партії виражається у вимогах оновити увесь склад таких органів як Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада юстиції, замінити керівників та їхніх заступників так оновити суддівський корпус як такий, шляхом відсторонення недоброчесних суддів.

Важливим питанням, в якому можна спостерігати деякі розбіжності у програмах німецьких та українських партій християнської демократії- це міжнародна політика. Загалом одними з центральних положень християнсько-демократичної ідеології є питання того, яким чином має будуватися міжнародна спільнота. А саме наголошується на необхідності побудови відносин на основі терпимості та солідарності. Наслідком реалізації цього принципу в Європі можна назвати те, що батьками-засновниками Європейського Союзу називають саме християнських демократів.

Саме тому в програмі німецьких партій значна увага приділяється тому, яким чином Німеччина має зайняти провідне місце серед країн світу. «Ми хочемо використовувати наш вплив у світі. В боротьбі проти бідності, голоду, епідемій, неписьменності, корупції, порушень прав людини, дискримінації і військових конфліктів ми вважаємо, що міжнародне і зростаюче переплетіння торгівлі та поступальне відкриття ринків є важливою рушійною силою» [21, с. 14]. Так само німецькі представники християнської демократії постійно наголошують на тому,

що модель соціальної ринкової економіки має стати пануючою у світовій практиці.

Таким чином, в програмах партій християнської демократії Німеччини, можна зустріти пункти, які свідчать про амбіції в міжнародному масштабі. На відміну від націоналістів та більшості консерваторів, християнська демократія не виступає за політику, яка має на меті умовне закриття кордонів та концентрацію виключно на внутрішніх справах.

«Об'єднання ринків товарів та ринків послуг у міжнародну мережу посилює міжнародну конкуренцію серед місць розташування економічних об'єктів, яка все більше перетворюється на конкуренцію регіонів у світовому масштабі» [21, с. 44]. Тобто це також впливає з їхньої концепції про здорову конкуренцію, яка має пронизувати всі сфери діяльності держави, що в свою чергу стимулюватиме кожного окремого індивіда до розвитку.

Окрім цього, в програмах партій християнської демократії багато йдеться про те, що запорукою вдалого розвитку власної держави є налагодження зв'язків із сусідами, а також добробут тих самих сусідніх країн. Якщо згадати те, яким чином будується християнсько-демократична модель існування людини в суспільстві, коли її особиста відповідальність починається від зв'язків в сім'ї, переходить на сусідів, а пізніше на рівень громади, то можна прослідкувати застосування такої ж схеми у поєднанні із солідарністю, й в системі міжнародних відносин.

Коли ми ж говоримо про програми українських партій, то тут розгляд міжнародної політики відбувається під зовсім іншим кутом, коли закріплюється переважно лише європейський напрям розвитку України, а також про розрив дипломатичних зв'язків з Росією.

Йдеться про те, що «Ми розуміємо, що курс України на європейську інтеграцію не приведе до різкого покращення економічної та соціальної ситуації в країні. Важливішою метою є перехід до

фундаментальних європейських цінностей у розбудові України – рівність громадян, чесне правосуддя, децентралізована влада» [20]. Звідси випливає уявлення України скоріше як об'єкта міжнародної політики, споживача наявної системи та цінностей, але не суб'єкта, здатного до творення процесів та впливу на інших учасників спільноти, в чому основна відмінність від німецьких християнсько-демократичних партій.

Що стосується питань праці, то тут знову можна говорити про більш змістовні положення в програмах партій Німеччини, у порівнянні з українськими, де немає окремого розділу, присвяченого такому питанню соціального характеру. Це також обумовлюється особливості становлення партій християнсько-демократичної ідеології в Німеччині, де робітничі спільноти завжди були однією з рушійних сил політики держави, а тому за рахунок своїх фундаментальних принципів, коли люди мають об'єднуватися, що в даному випадку є профспілками, такі партії здобули прихильність серед робітничого класу. А тому значна частина програми приділяє увагу саме такого роду питань.

Наприклад, одне з положень звучить так «Ми виступаємо за рамкові умови, які роблять привабливішою легальну роботу простого рівня і для мало кваліфікованих осіб, стимулюючи таку зайнятість відповідними зарплатами і окладами. Для цього ми хочемо підтримувати в фінансовому відношенні низько оплачуваних найманих працівників» [21, с. 19]. Так, в програмі детально йдеться про те, яким чином має будуватися стратегія максимального забезпечення робочими місцями населення, за умов забезпечення гідної заробітної плати.

Окрім питання про малозабезпечених, йдеться також про те, яким чином стимулювати підприємців до найму своїх працівників на офіційній законній основі. Кроки, які на перший погляд можуть призвести до фінансових втрат для держави, насправді ж в стратегічному плані принесуть набагато більше користі. Йдеться про те, що «Високі додаткові витрати на зарплату сприяють зростанню безробіття та поширенню

нелегальної зайнятості. Ми виступаємо за зниження додаткових витрат на зарплату і за поетапне розмежування витрат на соціальне страхування і вартості робочої сили, тим самим протидіючи перенесенню робочих місць за кордон або переходу працівників на нелегальну роботу» [21, с. 25].

Ще одними важливими питаннями є страхування та пенсії, яким також в програмі німецьких християнсько-демократичних партій приділяється значна увага. У програмі зазначається, що «Забезпечення старості в Німеччині базується на трьох опорах: обов'язковому пенсійному страхуванні, корпоративному та приватному пенсійному забезпеченні» [21, с. 20]. Християнські демократи велику роль відводять сім'ї, а тому розуміють, що процес виховання дітей також заслуговує на певне матеріальне відшкодування з боку держави, оскільки це є створенням соціального капіталу. Однак, не повністю весь тягар на забезпечення старості має покладатися на державу, тому йдеться також й про приватне забезпечення.

В програмах українських християнсько- демократичних партій, соціальні питання висвітлюються в рамках пункту про охорону здоров'я, при чому більшість положень стосуються саме медицини. «Пацієнт, який сплачує страхові внески, повинен мати гарантоване право на отримання визначеного законодавством комплексу медичних послуг належної якості. Для соціально неспроможних категорій населення оплату соціальних страхових внесків має робити держава» [20]. У даному положенні можна побачити певну спільність з німецькими партіями, саме у тому що стосується необхідності гарантії страхування з боку держави.

Велику увагу християнські демократи приділяють культурному вихованню людини, її освіті і значну роль у цьому процесі надають саме сім'ї. Хоча в політичній програмі ХДС наявний реалістичний погляд на те, що в сучасному суспільстві все менше батьків можуть впоратися із завданням адаптації дитини до співіснування з іншими, тому держава має

вчиняти соціально та прагнути виховати відповідального та солідарного громадянина і члена спільноти.

У той же час, у німецьких програмах йдеться про те, що шлюб чоловіка та жінки є найкращим союзом, й особливо потрібно мати дітей. Хоча зазначено й те, що потрібно толерантно ставитися до інших форм союзу людей. Відповідно тому політика держави має бути спрямована на стимулювання до виховання дітей, створюватися різноманітні пільги, особливо на робочих місцях, роботодавці мають бути терпимими та виділяти певний додатковий час.

Ще одним механізмом стимулювання та підтримки сімей з дітьми є створення для них покращених фінансових умов. Так одним з кроків називають те, що «Особлива роль шлюбу як спільноти відповідальних партнерів і ядра сім'ї має підкреслюватися через податкові заходи. Ми виступаємо за те, щоб були збережені пільги при оподаткуванні подружніх пар і особливо пар, які мають дітей» [21, с. 16].

Що стосується українських партій, то тут окремого пункту програми, що стосувався б підтримки сімей немає. Так само наголошується на важливості виховання, однак програмно це виражається у пунктах щодо покращення якості надання освітніх послуг.

«Загальна середня освіта має стати більш структурованою та спеціалізованою. Необхідно переорієнтувати цілі загальної освіти з потреби отримання сертифікату про освіту на розкриття потенціалу кожного учня та формування у нього базових компетенцій, що будуть в основі майбутньої спеціалізації» [20]. Як можна зрозуміти з даного пункту, головна роль у процесі соціалізації відводиться саме зовнішнім установам, таким як дитячі садочки та школи, але не сім'ї.

У культурній сфері програмні положення українських християнсько-демократичних партій обмежуються лише акцентом на тому, що українська мова повинна закріпити за собою статус основою серед населення, й положення програми передбачають заходи по

закріпленню цього. Наприклад, має бути обов'язковим володіння державною мовою для всіх посадових осіб органів державної влади, дотримання квот та радіо та телебаченні, а також створення пільг за україномовну продукцію.

Отже вивчення програм партій України та Німеччини дало змогу побачити, положення останніх повністю корелюються з ідеологічними цінностями. Навіть те, що стосувалася сучасних викликів, християнські демократи Німеччини вирішували виходячи з головних принципів, дотримуючись в цьому послідовності.

В Україні ж багато пунктів програм, що відповідають принципу субсидіарності максимально розкрито та втілено у таких пропозиціях як децентралізація, передача основних повноважень та фінансів на місцеві громади. Так само в економічних питаннях прослідковується подібність програми двох країн.

Однак головні положення політики християнських демократів Німеччини, що відповідає власне ідеологічним принципам, розкриваються через персоналізм, відповідальність людини, що реалізується у взаємодії з іншими. Починати потрібно з сім'ї, яка трактується в широкому значенні, переходячи на різного виду об'єднання громадян задля самостійних змін в суспільстві та адвокації власних інтересів з метою політичних перетворень. Тоді як в українських програм все ж велика частина повноважень щодо забезпечення добробуту громадян покладається на державу, що дещо суперечить принцип християнської демократії.

ВИСНОВКИ

Отже розкриття особливостей християнсько-демократичних партій України та Німеччини стало можливо завдяки розгляду трьох складових. Ними є ідеологія, що відповідає ціннісній основі, трансформація ідеології у ХХ ст. як індикатор відповідності теорії реаліям та програми партій як втілення ідейних засад у практичній політиці.

Так, розгляд самої сутності та витоків християнсько-демократичної ідеології, дозволив викормити основні принципи та цінності, які пізніше лягли в основу реальної політичної діяльності партій та окремих політиків.

Виявлення особливостей трансформації ідеології партій християнської демократії у ХХ ст. дало змогу прослідкувати те, яким чином зовнішня ситуація в суспільстві вплинула на виникнення відповідних партій, наскільки вони здатні реагувати на виклики сучасності. Порівняння такого періоду в Україні та Німеччині продемонструвало, що історичні та політичні умови обох країн зробили свій внесок в особливості діяльності християнсько-демократичних партій, а також зумовили відмінності в особливостях функціонування відповідних партій двох країн.

У свою чергу дослідження та порівняння програм партій християнської демократії в Україні та Німеччині дозволило виявити, наскільки теоретичні концепти, які пропагує відповідна ідеологія реальні до втілення в межах держави. Адже цінність політичній ідеології полягає саме у можливості втілення її положень на практиці, що було продемонстровано християнськими демократами Німеччини.

Відповідно у першому розділі було розкрито сутність ідеології християнської демократії як поєднання її основних принципів: персоналізму, субсидіарності, свободи, відповідальності, солідарності, демократичності та позаконфесійності. Персоналізм ставить людину у центр державної структури, однак, на відміну від лібералізму, християнська демократія не говорить про індивіда як відособленої від інших одиниці. Сутність людини, її особиста реалізація може бути розкрита лише у її взаємодії з іншими. Таким чином персоналізм вимагає від громадянина активності, що корелюється з самою сутністю демократії- можливість самоуправління.

Звідси випливає специфічне відмінне від інших класичних ідеологій трактування свободи. Людська свобода може бути реалізована лише у взаємодії з іншими людьми, на відміну від лібералізму, де про свободу йдеться виключно в контексті окремого індивіда, його прав, можливостей та самостійності. Таке розуміння ж нерозривно пов'язано з іншим важливим принципом християнської демократії, яким є відповідальність. Відповідальність можливо втілити через особисті зобов'язання людини. Вони ж у свою чергу починають із найпростішої спільноти людей, такої як сім'я. Далі така відповідальність індивіда розширюється до справ громади, пізніше до масштабів держави.

Одним з головних принципів в побудові державної системи є субсидіарність, що є логічно пов'язаним з попередніми принципами, зокрема відповідальністю. Субсидіарність разом із солідарністю, яка в політичному розумінні закликає до об'єднання різних спільнот людей навколо спільної мети досягнення загального блага, лягла в основу систем багатьох європейських країн, а також і Європейського Союзу. Так, на відміну від соціалістичних ідеологій, християнські демократи відводять значно меншу роль державі. Центральне управління не повинно втручатися у ті питання, які окрема людина, громада здатні вирішити самостійно.

У другому розділі розгляд особливостей трансформації ідеології політичних партій християнської демократії України та Німеччини дозволило виявити те, яким чином політичні партії та окремі діячі були здатними реагувати на виклики тогочасного суспільства. Одним з факторів того, що християнські демократи досягли значних успіхів у Німеччині називають саме здатність домовлятися та знаходити компроміс як всередині держави, так і з іншими міжнародними суб'єктами, зберігаючи власну ідеологічну основу. Так само християнську демократію Німеччини характеризують як таку, що найбільш вдало змогла врахувати реалії, в яких опинилася держава після Другої світової війни, що дозволило адекватно реагувати на виклики того часу та досягнути успіху.

В Україні ж загальна політична ситуація на різних етапах, у тому числі у ХХ ст. не сприяла утворенню партій християнсько-демократичного спрямування. Це зумовлено в тому числі тим, що православна церква не мала свого настільки ж впливового соціального вчення, як католицька. Тому, якщо певні організації і виникали-відбувалося це в західних регіонах, де представники греко-католицького духовенства мали свій авторитет та вплив населення. Період ХХ ст. для українських партій християнської демократії був етапом, коли їхня ідеологічна та практична діяльність почала відходити від нерозривності та залежності від впливу сусідніх західних країн.

Третій розділ, у якому було детально розглянуто програми сучасних політичних партій християнсько-демократичної України та Німеччини дав змогу прослідкувати відмінності та подібності в реалізації принципів ідеології в двох країнах. Так, програми політичних партій Німеччини містять детальний план того, яким чином можливо досягнути успіхів у розвитку соціальної ринкової економіки та поширити даний вплив на інші європейські країни. Велика увага приділяється також місцю християнської демократії у світовому співтоваристві.

Так, зокрема у програмі ХДС всі розглянуті питання тією чи іншою мірою стосуються вирішення соціальних проблем, як пріоритетних та таких, що безпосередньо стосуються добробуту громадян. Це логічно пов'язано з дотриманнями принципів християнської демократії та установкою на те, що інтереси людини та громада є вищими ніж державний апарат.

У той же час в програмах українських партій, найповніше розкрито принцип субсидіарності. Механізм його реалізації викладено в систему розбудови держави на засадах децентралізації. Наголошується на тому, що громади повинні мати більше незалежності у прийняття рішень, а також бюджетну самостійність.

У той же час, у питаннях соціальних гарантій, християнські демократи України, у порівнянні з німецькими, значно більшу роль відводять державі. Розв'язання наявних соціальних питань, серед яких те, що стосується умов праці, оплати праці, охорони здоров'я, пенсійного захисту та інше, виходить саме з позицій держави. Це у свою чергу свідчить про певну невідповідність базовому принципу християнської демократії, який наголошує на тому, що важливо виховувати відповідального індивіда, та запроваджувати пряму допомогу в соціальній сфері лише у випадках реальної крайньої необхідності.

Тому розгляд складових ідеології партій християнської демократії двох держав показав, що успіх німецьких партій полягав у наявності значних теоретичних напрацювань, сприятливих політико-історичних умов та побудові сучасної політики партій зі збереженням ціннісної основи та дотриманням головних ідеологічних векторів У той же час в Україні попри наявність ідеологів минулого, що вже тоді займалися дослідженням та створенням напрацюванням в межах християнської демократії, все ж, не вистачало ґрунтовних розробках з врахуванням виключно українських реалій. Як результат сучасні християнсько-демократичні партії України перебувають у процесі становлення та

намагаються знайти своє місце серед ідеологічного спектру нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевз Т.А. Українська Християнсько-Демократична Партія (УХДП) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: «Наукова думка», 2019. - 842 с. – Режим доступу до ресурсу: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinska_khrystyjansko_demokratychna_partija
2. Бухштаб Г. История развития ХДС [Електронний ресурс] / Гюнтер Бухштаб // Актуальные проблемы Европы. – 2007. - №1 – С.81- 100. – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-razvitiya-hds/viewer>
3. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр. [Електронний ресурс] // Національна Академія Наук України Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/country_site_138.pdf
4. Енцикліка Quadragesimo anno [Сороковий рік] Верховного Понтифіка Пія XI. [Електронний ресурс] // Незалежний культурологічний

часопис «І». – 2015. – №70. – Режим доступу :
http://irs.ucu.edu.ua/irs_news/1136/

5. Кліш А. Ідейні засади діяльності Християнсько-політичного союзу в Станіславові (за матеріалами часопису "Zwiazek Chrzescijanski / Християнський союз", 1897–1898 рр.) [Електронний ресурс] / А. Б Кліш // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/3yq1GIn>

6. Кобець Ю. Християнська Демократія як сучасна політична доктрина [Електронний ресурс] / Ю. Кобець // Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/231/263>

7. Купрій Т. Особистість і держава: взаємовідносини з точки зору Християнської Демократії Німеччини [Електронний ресурс] / Тетяна Георгіївна Купрій // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2008. – №2– Режим доступу до ресурсу: <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/187744>

8. Купрій Т. Г. Принципи та цінності Християнської Демократії в соціокультурному просторі світу та України [Електронний ресурс] / Тетяна Георгіївна Купрій. // Вісник Черкаського університету. – 2016. – №2. – С. 34–39.– Режим доступу до ресурсу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18793/1/T_Kuprii_Visnyk%20Cherkaskogo%20Universitetu_2016_2.pdf

9. Куц Г. М. Християнська Демократія в контексті українського політичного процесу [Електронний ресурс] / Г. М. Куц // Сучасне суспільство. – 2015. – № 2— С. 83-93.– Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2015_2%282%29_10

10. Маритен Ж. Человек и государство [Електронний ресурс] / Жак Маритен// Идея-Пресс.- 2000. – 196 с. – Режим доступу до ресурсу: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/politologija/mariten_zh_chelovek_i_gosudarstvo_2000/21-1-0-1594

11. Маркс К. Собрание сочинений [Електронний ресурс] / К. Маркс, Ф. Энгельс // Издательство политической литературы. – 1966. – 747 с. - Режим доступу до ресурсу: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/t39.pdf>
12. Медвідь Ф. Митрополит Андрій Шептицький як духовний будівничий української нації [Електронний ресурс] / Федір Медвідь. // Політичний менеджмент. – 2005. – С. 167–175. Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2005_4_18
13. Мезенцев С. Международное Христианско-демократическое движение. Теория и практика [Електронний ресурс] / Сергей Мезенцев. – М.: Директмедиа Паблшинг, 2004. – 511 с. – Режим доступу до ресурсу: http://sd.net.ua/2010/03/21/mezencev_sergey_christian_democracy.html
14. Минтцель Й. Христианско-социальный союз (ХСС) - политика для Баварии, Германии и Европы [Електронний ресурс] / Йохан Альбрехт Минтцель // Актуальные проблемы Европы. – 2007. - №1- С. 101–127.– Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/hristiansko-sotsialnyy-soyuz-hss-politika-dlya-bavarii-germanii-i-evropy/viewer>
15. Мунье Э. Манифест персонализма [Електронний ресурс] / Эмманюэль Мунье. – М: Республика, 1999. – 559 с.– Режим доступу до ресурсу: https://lib.rmvoz.ru/sites/default/files/fail/mune_emmanuelyel_manifest_personalizma.pdf
16. Некрасова Т. Ранняя История ХДС: Альтернативы К. Аденауэру [Електронний Ресурс] / Т.А. Некрасова // Обзоры и Рецензии: Мир. – 2016. – №2 - С. 113– 116- Режим доступу до ресурсу: <https://Www.Istorex.Ru/Ueditor/Files/6/45/IE-16-2.Pdf#Page=113>
17. Новейший философский словарь [Електронний ресурс] // Мн.: Книжный Дом. – 2003. – 1280 с. – Режим доступу до ресурсу: https://pnu.edu.ru/media/filer_public/2013/04/17/newest_philosophical_dictionary.pdf
18. Пасічний Р. Християнська Демократія в Європі та Україні [Електронний ресурс] / Р. Пасічний // Л: Українська національна ідея: реалії

та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. —2008. — №. 21 – С. 151-155. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/25718>

19. Петелин Б. ХДС/ХСС ФРГ: становление партийного союза [Електронний ресурс] / Б.В Петелин // Вестник Томского государственного университета. История. – 2019. — №57– С. 126-131– Режим доступу до ресурсу: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1807/files/1998-8613_i57_p126.pdf

20. Програма "Українська Галицька Партія" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://uhp.org.ua/about/program/>

21. Програма принципів Християнсько-Демократичного Союзу (ХДС) Німеччини: свобода через відповідальність [Електронний ресурс] // «Політична освіта» Фонд Конрада Аденауера – 79 с.– Режим доступу до ресурсу: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=ba82fd1a-f9b3-3222-41a0-cc0f31cb54ab&groupId=252038.

22. Рибачук М. Християнські партії в контексті політичного життя України [Електронний ресурс] / М. Рибачук, М. Кирюшко.// Релігійна свобода – 1998. — № 2.– С. 35-38. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/religfree_1998_2_9

23. Рибачук, М. Християнські партії в Україні: кінець чи початок становлення? [Електронний ресурс] / М. Рибачук, М. Кирюшко, О. Грицина.// Видання ЧДУ імені Петра Могили – 1999. — № 21.– 18 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/19.pdf>

24. Сорокин А. Германская политика федерального канцлера Аденауэра [Електронний ресурс] / А.Н. Сорокин. // Вестник ОмГУ– 2014. — №3.- С. 113-115. – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/germanskaya-politika-federalnogo-kantslera-adenauera/viewer>

25. Стратієвський Є. Про перспективи християнської демократії в Україні [Електронний ресурс] / Євген Стратієвський. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку – 2013. – Режим доступу до

ресурсу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/pro-perspektivi-hristiyanskoyi-demokratiyi-v-ukrayini>

26. Стрелец М. ХДС у истоков [Електронний ресурс] / М.В. Стрелец // Современная Европа. – 2015. – №4. – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/hds-u-istokov/viewer>

27. Тарасов О. Андрей Шептицький про українську націю і державність [Електронний ресурс] / О. Ю. Тарасов. // Патріярхат. Греко-католицьке аналітичне видання – 1995. – № 27. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/andrej-sheptytskyj-pro-ukrajinsku-natsiyu-i-derzhavnist/>

28. Петелин Б. В. ХДС/ ХСС ФРГ: становление партийного союза [Електронний ресурс] / Борис Валентинович Петелин. // Вестник Томского государственного университета. История. – 2019. – №5.- Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/hds-hss-frg-stanovlenie-partiynogo-soyuza/viewer>

29. Хохлов И. Субсидиарность как принцип и механизм политики Евросоюза. [Електронний ресурс] / И. Хохлов // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - № 5. - С. 2-12. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua1lib.org/ireader/2967862>

30. Черенков М. Християнські чинники в долі демократії [Електронний ресурс]. / М. Черенков // Українське релігієзнавство. - 2012. - № 61. - С. 401-406. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2012_61_29

31. Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності [Електронний ресурс]. / Ігор Чорновол // Історіографічні дослідження в Україні. – 2003. - № 13 – С. 122–143. – Режим доступу до ресурсу: http://history.org.ua/JournALL/graf/graf_2003_13_1/9.pdf

32. Шептицький А. Як Будувати Рідну Хату? [Електронний ресурс] / Андрей Шептицький. // Discursus. – 2014. – 56 с. Режим доступу до ресурсу: https://chtyvo.org.ua/authors/Sheptytskyi_Andrei/Yak_buduvaty_Ridnu_Khatu/

33. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / В. І. Шинкарук // Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис. – 2002. – 751 с. – Режим доступу до ресурсу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

34. Baxter C. Germany's Christian Democratic Party [Електронний ресурс] / Craig Baxter. // International Honor Society in Social Sciences – 1955. – №30(1). - С. 17-22.- Режим доступу до ресурсу:

<https://www.jstor.org/stable/41886585?seq=1>

35. Christian Democracy: Principles And Policy-Making [Електронний ресурс] // Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., Sankt Augustin/Berli. – 2011. – 47 с. – Режим доступу до ресурсу:

https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=55536daf-5505-e7f2-cbf5-b484578b31b8&groupId=252038

36. Gurfinkiel M. Christian Democracy [Електронний ресурс] / Michel Gurfinkiel. // Konrad Adenauer Stiftung// Institute on Religion and Public Life. – 2020. – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.firstthings.com/article/2020/08/christian-democracy>

37. Kalyvas S. Christian Democracy [Електронний ресурс] / Stathis N. Kalyvas. // The Annual Review of Political Scienceis– 2010. –29 с. - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.11.021406.172506>

38. Steven M. Conservatism in Europe –the political thought of Christian Democracy [Електронний ресурс] / Martin Steven // Conservative Moments: Reading Conservative Texts.- С. 91–98 – Режим доступу до ресурсу:

https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/127090/2/Christian_Democracy_final.pdf

39. Tensen B. The Christian Democratic Origins of the European People's Party: Values and Relevance for Policies [Електронний ресурс] / Barend

Tensen.// European View– № 13. – 2014. – 27 с. – Режим доступа до ресурсу:
https://www.martenscentre.eu/wp-content/uploads/2020/07/christian_democratic_origins_of_the_epp-web.pdf

40 Tracy A.L.C D. Eléments d'idéologie: idéologie proprement dite. Partie I, Idéologie. [Электронный ресурс] / Destuttde Tracy A.L.C // Paris Courcier. – 1997. – 501 с. – Режим доступа до ресурсу:
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1045510x.image>